

**О. Цурканюк, завідувач експозиційного відділу,
Національний музей Тараса Шевченка**

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО:
АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ
З УКРАЇНСЬКИМ І ПОЛЬСЬКИМ ПАНСТВОМ**

У статті досліджено зв'язки Тараса Шевченка з українськими та польськими родами. Особу увагу приділено маєткам – як культуротворчим осередкам ХІХ ст.

Ключові слова: творчість Тараса Шевченка, Репніни, Тарновські, Галагани, Лизогуби, Кейкуатови, Кочубеї, Браницькі, Потоцькі.

В статье рассмотрены связи Тараса Шевченко с украинскими и польскими родами. Особое внимание уделяется именам – как культуротворческим центрам XIX в.

Ключевые слова: творчество Тараса Шевченко, Репнины, Тарновские, Галаганы, Лизогубы, Кейкуатовы, Кочубеи, Браницкие, Потоцкие.

The article investigates Taras Shevchenko's relations with Ukrainian and Polish aristocracy. Special attention is paid to the old estates, as cultural centres of the XIXth century.

Key words: work of Taras Shevchenko, the Repnins, the Tarnovskis, the Galagans, the Lyzohubs, the Keykuatovs, the Kochubeis, the Branitskis, the Pototskis.

Життя Т. Шевченка, як, власне, і його творчість, пов'язане з багатьма непересічними особистостями, імена яких і нині привертають до себе увагу. Родові маєтки української еліти стали осередками культури, що тримають міцний зв'язок між минулим і сучасним, розповідають про їхніх власників. У додатку зупинимось лише на окремих постатях, що найчастіше згадані Т. Шевченком у прозових і поетичних творах, у малярській спадщині.

2 липня 1843 р. молодий поет і художник у супроводі В. Капніста прибув до маєтку Репніних у містечко Яготин із наміром оглянути картинну галерею М. Репніна. Колишній військовий губернатор Малоросії, повернувшись 1842 р. із-за кордону, оселився в маєтку своєї дружини В. Розумовської в Яготині.

Одним із перших володарів Яготина був І. Скоропадський. 1722 р. гетьман передав яготинські землі переяславському полковнику В. Танському, онукові С. Палія. 1757 р. К. Розумовський домігся царського указу, згідно з яким імператриця Єлизавета Петрівна подарувала йому яготинські землі. За іншою версією, К. Розумовський придбав Яготин у В. Танського. Маючи величезні

прибутки від своїх володінь, необмежену владу в Україні, гетьман почав упорядковувати численні володіння. П. Зайцев у біографічному дослідженні про митця "Життя Тараса Шевченка" (Нью-Йорк – Париж, 1955) зазначив, що граф перевіз до Яготина свій київський двоповерховий будинок. Для здійснення задуму К. Розумовський із Яготина викликав 3000 кріпаків із сокирами та підводами. Згодом Яготин дістався старшому сину гетьмана графу О. Розумовському – міністру народної освіти Росії. Молодий власник розгорнув масштабне будівництво, за проектом знаменитого архітектора А. Менеласа (приїхав він до Росії 1784 р., багато років самовіддано працював, збудував для дружини Миколи І Олександри Федорівни літній палац в англійському стилі, приєднавши до нього парк, що назвали на честь імператриці).

Яготинський парк є одним із найдавніших. Активне створення парку розпочалося в другій половині XVIII ст. Для нього була відведена земля, що простяглася вздовж річки Супій. Тут і насадили перші дерева та кущі. У кінці століття розпочали будівництво палацу, флігелів та службових приміщень.

Отто фон Гун, відвідавши парк 1805 р., у своїх подорожніх записках "Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию к осени 1805" (Москва, 1806) записав: "Здесь создается целый свет и все в новейшем вкусе, по планам архитектора Адама Менеласа, а производит строение здешний архитектор Годагард и не более как через три года все привел к концу. В середине главный корпус в два этажа. На правой и левой сторонах одного в полуциркуле по три павильона. Каждый павильон сам по себе большой дом" [7, 46]. Палац був цегляний, двоповерховий, багато декорований. Фасад будинку виходив на Супій (у ті часи шлях до Яготина пролягав уздовж Супою). У плані – палац у формі подовженого прямокутника з виступами в бік озера у вигляді центральної [напівротонди](#) і ризалітів. До нашого часу зберігся лише лівий ризаліт будівлі, де розміщена Яготинська картинна галерея. Архітектурний ансамбль представляв нову тенденцію в будівництві заміських маєтків у останній третині XVIII ст.: житлові і господарські будівлі споруджувалися окремо, останні зводили з цегли. Для створення парку О. Розумовський запросив садівника Пельца, що працював у парках Парижа і

Лондона. Згодом місцеві майстри розбудовували паркову частину, не порушуючи принципів, закладених попередніми.

Гун називає рослини, що були завезені до яготинського парку: "Я видел здесь дубы, разные сосны, высокие ясени, дикий персик, разные роды тополей, дикие каштаны, акацию, рябину, волошский орех, березы (которые на Украине редко где), виноградный сад" [7, 55]. Деякі види рослин привозили з підмосковного саду графа О. Розумовського, який вважали до 1820 р. московським дивом.

В. Георгієвський описав історію Яготина в журналі "Столица и усадьба" (1914. – №3): "[...] по счастливой случайности, Яготин избежал печальной участи Батурина и других усадеб. Здесь до сих пор хранится громадная библиотека, заключающая от 30 до 40 тысяч книг" [3, 5]. На початку ХХ ст. яготинська картинна галерея, що активно поповнювалась ще в часи Розумовських і складалася з "редких картин и гравюр, европейских и русских художников и старых, и конца 18 века" (К. Розумовський захоплювався творами італійських майстрів), зберігала свою цілісність. До 1917 р. маєток був приватною власністю, після 1917 р. – його спіткала доля багатьох спустошених радянською владою дворянських осередків. Тривалий час у ньому жили працівники цукроварні, збудованої в Яготині в 1910–1911 рр. Частина архіву, бібліотеки, мистецького зібрання була втрачена, частина зібраних скарбів потрапила до музейних колекцій України та Росії. Деякі предмети побуту з палацу Розумовських-Рєпніних, зокрема бронзові підсвічники, вази, тарілі з розписами, представлені в експозиції Яготинського державного історичного музею. Меморіальні меблі, зокрема стіл, за яким працював Т. Шевченко, стільці з гарнітуру князів Рєпніних, шафа для одягу, різьблений комод, ліжка, експонуються в музеї "Флігель Тараса Шевченка".

У флігелі, що став частиною архітектурного ансамблю яготинського комплексу і готелем для приїжджих гостей, жив поет-художник. Стіни флігеля він прикрасив власними малюнками. Настінні розписи митця, на жаль, не збереглися. Під час Великої Вітчизняної війни будинок-флігель зруйнували. Завдяки сприянню колишнього директора О. Непорожнього, у вересні 2003 р. музей "Флігель Тараса Шевченка" відкрив двері для відвідувачів (будівництво тривало понад двадцять років). Сучасна експозиція

музею розміщена в п'яти залах і відтворює інтер'єр будинку періоду проживання в ньому Т. Шевченка.

М. Репніна поховали в однобанній Трапезній церкві Густинського Свято-Троїцького монастиря, яку 1845 р. освятили на честь Воскресіння Христового. Про поховання батька в Густинському монастирі писала В. Репніна в листі до Т. Шевченка (між 10.01–22.02.1845 р.): "Я почала було писати з дороги до Прилуки, куди ми повезли священні останки його, тобто в Густинський монастир. Це було його бажання: там поновлюються церкви, то одну хоче матуся поновити над ним" [6, 34]. Згодом на кошти В. О. Репніної храм оновили, іконостас замінили на новий. Т. Шевченко в повісті "Музыкант" згадав про місце поховання князя Репніна: "Узнавши все это и нарисовавши, как умел, главные, или святыя, ворота, да церквоу о пяти главах Петра и Павла, да еще трапезу и церковь, где погребен [...] достойный князь Николай Григорьевич Репнин" [14, 178]. В альбомі 1845 р. художник виконав акварельний малюнок "В Густині. Трапезна церква".

Захоплювався митець архітектурою Троїцького храму в Яготині, описав його в "Близнецах": "[...] а в четверг рано мы были уже у Яготыни. <...> Только смотрю, на базаре стоит какой-то круглый будынок, и столбы кругом, кругом... Смотрю, и крест наверху, на круглой крыше. "Господи, – думаю собі, – уж я ли церквоу у Киеве не видала, а такой, хоть побожиться, так, я думаю, и в Ерусалиме нет"" [9, 48]. Кам'яна церква була збудована 1800 р. Розумовським. При ній розміщувались церковна бібліотека та дві церковно-приходські школи. 1936 р. храм зруйнували. Нині ведуться роботи з його відбудови.

М. Тарновський у статті "Качанівка", надрукованій у журналі "Столиця и усадьба" (1915 р. – № 40–41), звернувся до історії Качанівської садиби. Хорист імператорського двору Ф. Каченовський придбав землю і заснував хутір, що отримав назву Качанівка. Згодом він перейшов у власність брата Ф. Каченовського – Михайла.

1770 р. Катерина II купила Качанівку для генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева. У цей період розпочинається формування архітектурного ансамблю та паркової зони, пізніше перетвореної на розкішний парк площею понад 700 гектарів (з них – 100 гектарів водойм), що й досі не перестає дивувати своєю величчю і красою.

Український зодчий М. Мосціпанов (навчався в учня Растреллі А. Квасова, московського архітектора та першого віце-президента Петербурзької академії мистецтв В. Баженова,) за проектом московського архітектора К. Бланка, звів розкішний палац. Історик О. Лазаревський назвав М. Мосціпанова першим малоросійським архітектором.

Архітектура палацу належала до романтичного стилю, притаманного спорудам XVIII – кін. XIX ст. Будівлю звели одноповерхову, фасади декорували романтизованими формами численних башточок, уступами та нішами, які в цілому асоціювалися з архітектурою Сходу: так забажав замовник, що брав участь у війні Росії з Туреччиною в 1768–1774 рр.

У Качанівці, крім П. Румянцева, жив його син Сергій Петрович. 19 травня 1808 р. С. Румянцев продав Качанівку Г. Почечі, який перебудував палац за власним смаком. У цей період розпочалося будівництво цегляної церкви в стилі ампір, що завершилось 1828 р., за Г. Тарновського. Церкву освячено Георгіївською, на честь Георгія Хозевіта. У ній 1838 р., за часів Г. Тарновського, співав хор під керівництвом М. Глинки. (У склепінні під церквою поховали Г. Тарновського з дружиною. Їхнього племінника В. Тарновського поховали також при церкві в білій мармуровій гробниці скульптора Монігеті.)

Г. Почека помер 1816 р., залишивши все майно дружині П. Тарновській (перший шлюб був зареєстрований із С. Тарновським). Після смерті вдови, за заповітом подружжя, маєток став власністю камер-юнкера Г. Тарновського (1824 р.), сина Параски Андріївни від першого шлюбу. Під час володіння Тарновськими палац пережив п'ять будівельних циклів і дійшов до нас у зміненому вигляді. Аквагельний малюнок першої половини XIX ст. О. Кунавіна "Маєток Румянцева в Качанівці" (зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка) репрезентує маєток Румянцева-Задунайського в його первісному вигляді.

За часів Тарновських палац був перебудований у стилі класицизму – з одноповерхового на двоповерховий, завершувався він куполом.

Качанівський парк – один із найбільших в Україні. У композицію введені скульптура, арочні містки, руїни. Неподалік від палацу на

штучно створеному узвишші розміщена будівля, де працював М. Глинка.

Наприкінці травня або на початку червня 1843 року Т. Шевченко, повертаючись Білоруським трактом в Україну, уперше завітав до села Качанівка, де жив Г. Тарновський. Із власником Качанівки художник познайомився 1839 р., задовго до приїзду в Україну, відвідував його маєток упродовж 1843–1844 рр. Качанівську садибу письменник описав у повісті "Музыкант".

В. Тарновський (старший) поклав початок колекції українських старожитностей. Продовжив цю справу його син В. Тарновський (молодший). Після смерті батька, ставши господарем Качанівки, В. Тарновський розгорнув меценатську діяльність. Але найважливішою справою його життя стало колекціонування. За порадою О. Лазаревського, своє зібрання він передав Чернігівському губернському земству. У Качанівському парку В. Тарновський (молодший) планував створити своєрідний "пантеон", де ховали б видатних митців. Садиба стала місцем останнього спочинку лише двох художників: ілюстратора "Мертвих душ" О. Агіна та художника, побратима Т. Шевченка Г. Честахівського.

Після Тарновських садиба належала цукрозаводчику П. Харитоненку та Олівам, які не внесли особливих змін в архітектуру палацу. У 1925–1981 рр. у Качанівці розміщувались різні лікувальні установи. 24 листопада 1991 р. архітектурний ансамбль оголосили Державним історико-культурним заповідником. Зважаючи на його цінність, у лютому 2001 р. заповіднику було присвоєно статус національного.

21 вересня 1840 р. Г. Ґалаґан записав у своєму "Щоденнику" про перебування в П. Ґалаґана: "После обеда все отправились по своим квартирам: я пошел на квартиру Миши [Маркевича], который был помещен с Закревским [Виктором] и Штекером. Я принес с собою "Кобзаря" Шевченко [...] и мы начали читать" [2, 217–218] – так відбулося знайомство родини Ґалаґанів із поезією Т. Шевченка. П. Жур у літописі "Труди і дні Кобзаря" (Київ, 2003) зазначив, що в кінці травня або на початку червня Т. Шевченко, перебуваючи в Качанівці, міг відвідати маєток П. Ґалаґана в Дігтярях і слухати гру музиканта-кріпака Артема Наруги, який став прототипом віолончеліста Тараса в повісті "Музыкант".

29 червня 1845 р. поет виїхав до маєтку Петра Ґалаґана в Дігтярі. У цей час Т. Шевченко відвідав і колишній маєток Павла Ґалаґана в Сокиринцях, де господарював його син Григорій Ґалаґан (з ним поет познайомився ще в Петербурзі). У Національному музеї Тараса Шевченка зберігається окреме видання поеми "Тризна" з дарчим написом автора Григорію Ґалаґану.

Григорій Ґалаґан (1819–1888) – відомий поміщик і меценат, зібрав колекцію творів мистецтва в Сокиринському маєтку, заснував у Києві в пам'ять про рано померлого сина Павлуся приватний навчальний заклад – колегію Павла Ґалаґана.

Ґалаґани – давній рід. Засновником династії став козак Ґалаґан з містечка Омельник (нині село Омельник Кременчуцького району Полтавської області), що мав двох синів – Івана та Гната. Гнат Ґалаґан – козацький полковник, з імені якого (Бобринський О. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи. – С-Пб., 1890) починається династія Ґалаґанів. На початку Північної війни Гнат Іванович був полковником козацького полку. Підтримавши Петра I, він зрадив І. Мазепу, брав участь у руйнуванні Старої Січі. За універсалом гетьмана І. Скоропадського від 13.03.1709 р., Г. Ґалаґан одержав земельні наділи, в тому числі Сокиринці. Син Гната – Григорій Ґалаґан, який після відставки батька посів місце полковника, згідно з універсалом К. Розумовського, отримав села, серед яких Дігтярі.

Іван Ґалаґан – син Григорія Гнатовича – жив у Сокиринцях, де побудував великий дерев'яний будинок, в архітектурі якого використані мотиви українського народного зодчества. Проіснувала споруда до 1829 р.

Сокиринський парк спочатку займав невелику площу й відзначався регулярними прийомами планування алей і групування рослинності, що було характерним у середині XVIII ст. для паркового будівництва багатьох країн Європи та України. Онук Івана Ґалаґана – Павло Григорович, який мешкав у Сокиринцях, задумав їх перебудувати. Він запросив архітектора П. Дубровського. Одночасно зі спорудженням палацу зводились інші малі архітектурні форми: ротонда, готичний міст, альтанка, оранжерея. Увесь комплекс складається з трьох корпусів – центрального і двох бокових. Бокові корпуси призначалися для служб і сполучалися з центральним одноповерховими переходами. При в'їзді з головної

алеї цих корпусів не видно, оскільки вони закриті щільною рослинністю. Із боку парку палац розширюється за допомогою пандуса, що прикрашений мармуровими скульптурами грецької богині Гери і римської богині Церери. Ця архітектурна композиція гармонійно вливається в пейзаж.

Григорій Ґалаґан у "Щоденнику" 10 травня 1836 р. з любов'ю описав рідну оселю: "Я в Секиренцах, в земном раю! Секиренцы, Секиренцы! Я вас нашел еще улучшенными и увеличенными. О милые, любезные, прекрасные Секиренцы! Земным раем вы бы для нас были, если бы жил творец и благодетель ваш!" [2, 197]. Через два роки Григорій Ґалаґан написав заповіт (16 лютого 1838 р.), висловивши бажання бути похованим на території Сокиринського маєтку: "Я, Григорий Галаган, в случае моей смерти или убийства, завещаю, чтобы те, которые останутся после меня, исполнили во имя Бога и всего для них священного, следующие статьи. Первое. В Секиренцах в саду, есть долина (її називають святою. – О. Ц.), в которой стоит дуб с образом. Идя от пруда в глубину долины, вы увидите, пройдя колодезь, на левой стороне, довольно высокую, в долину наклонившуюся березу; под этой березою я завещаю, чтобы меня похоронили" [2, 203]. Т. Шевченко в повісті "Музыкант", розповідаючи про свою подорож до Дігтярів, теж згадав дуб, який бачив у Сокиринцях: "Виргилий мой подвел меня к высокому раскидистому огромному дубу и показал мне на стволе его небольшое отверстие вроде маленького окошечка, сказавши: "Посмотрите-ка в это оконце". Я посмотрел и, разумеется, ничего не увидел. "Посмотрите пристальнее". – Я посмотрел пристальнее и увидел что-то вроде иконы Божией Матери. И действительно, это была икона Иржавецкой Божией Матери, как мне пояснил мой Виргилий, врезанная в этот дуб знаменитым Прилуцким полковником год спустя после Полтавской битвы" [14, 182]. Про Богоматір писав художник Л. Жемчужников: "В саду были прекрасные могучие дубы в изобилии; в одном из них была со времен казачества врезана икона, и потому дуб этот назывался священным" [4,126]. У поемі "Іржавець" Т. Шевченко зазначив, що Іржавецьку ікону Божої Матері 1709 р. вивезли козаки після зруйнування Запорізької Січі.

За радянської влади 1936 р. знищили три церкви: Свято-Вознесенську, побудовану 1783 р., п'ятикупольну Петропавлівську

(панську), яка призначалась для поховання членів родини Ґалаґанів, однобанну церкву великомучениці Варвари, побудовану 1803 р.

Дігтярівський парк, власником якого був рідний брат Павла Ґалаґана – Петро Григорович, створений у 30-х роках XIX ст. Задум здійснили ті ж автори, які будували Сокиринський парк, дотримуючись традицій XVIII ст.: вісь головної алеї спрямована перпендикулярно фасаду палацу, перед яким розміщений парадний двір. Дігтярівський парк зберігся частково, як і палацовий комплекс. Григорій Ґалаґан, залишившись без спадкоємців, подарував частину земель Полтавському губернському земству, що здавало їх в оренду місцевим багатіям. Дігтярівський маєток власник віддав на облаштування ремісничого училища. Сокиринський маєток, після смерті Григорія Ґалаґана, 1888 р. перейшов до племінниці К. Ламсдорф (онуки Павла Григоровича). Для збереження пам'яті роду Ґалаґанів чоловік К. Ламсдорф 1894 р. звернувся до російського монарха з проханням надати право родині Ламсдорф носити прізвище Ламсдорф-Ґалаґан. Останній власник – М. Ламсдорф-Ґалаґан. 1918 р. маєток залишився без господарів. Нині палацова споруда з парком перебуває у власності аграрного ліцею.

У довіднику О. Бобринського "Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи" (С-Пб., 1890) зазначено, що Лизогуби – давній дворянський рід, "доказательство дворянского достоинства которых восходит за сто лет, но благородное течение которых покрыто неизвестностью". Родоначальник – козак Кіндрат Лизогуб, що мешкав у селі Гельмязів (нині – Золотоніський район Черкаської області), мав двох синів – Якова та Івана. За вірну службу І. Мазепа наділив Я. Лизогуба селом Соснівка, а після Другого кримського походу надав йому інші села, серед яких – Бігач.

У 90-х роках XVII ст. у містечку Седнів Лизогуби облаштували родинне гніздо, тут побудували кам'яницю. Я. Лизогуб звів також муровану церкву Різдва Богородиці, яку освятили у Благовіщенську, а згодом – у Воскресенську. Воскресенський храм став родинною усипальницею в Седневі. За свідченнями художника О. Сластьона, що потребують наукового підтвердження, Т. Шевченко написав ікону Різдва Богородиці для церкви Воскресіння Христового.

У Чернігові, на Дитинці, Лизогуб звів будинок. Після смерті полковника (поховали в Чернігівському Єлецькому монастирі) тут

розміщувалась Чернігівська полкова канцелярія. За народними переказами, І. Мазепа сховав у схронах будинку свої скарби і доручив охороняти Мотрі Кочубей.

Андрій (1804–1864) та Ілля (1787–1867) Лизогуби, оселившись у Седневі, перетворили архітектурну садибу на мальовничий архітектурний ансамбль. Внесок І. Лизогуба, що виявився талановитим будівничим, – найбільший.

Одноповерховий будинок частково складався з каменю, частково – з дерева, був оточений великим упорядкованим парком, розділеним на дві частини: верхній і нижній сад. У ньому Лизогуби влаштували фонтани. Один із них, що розміщувався навпроти будинку на узвишші, був вищий за петергофський "Самсон". "Внизу сада, – писав Жемчужников, – искусством Ильи Ивановича Лизогуба, была устроена, в каменном здании в горе, самодействующая машина, которая, тяжело дыша, снабжала сад, дом и службы прозрачной ключевой водою" [4, 131]. Сад розпланували на англійський смак. Тут росли волоські горіхи, дикі оливи, шовковиця, кавказькі чинари, виноград. До козацької кам"яниці брати добували башту.

У березні-квітні 1846 р., у лютому-березні 1847 р. Т. Шевченко приїздив до братів Лизогубів. Л. Жемчужников неодноразово бував у маєтку Лизогубів у 1850-х роках і бачив Шевченкову малярню: "При въезде в дом Лизогубов, с левой стороны дороги стоял домик, обращенный тремя стенами в сад. <...> В этом уютном и удобном флигеле жил домашний доктор Л. И. Шраг (він приїхав із-за кордону, одружився з україночкою і оселився поряд з братами Лизогубами. – О. Ц.) с женою, дочерью лет пятнадцати и сыном лет шести. Постройка была деревянная, оштукатуренная и белая. К одной стороне домика прилеплена была деревянная, оштукатуренная известью внутри и вымазанная глиной снаружи малярня, или мастерская А. И. Лизогуба, в которой проживал и работал когда-то Тарас Григорьевич Шевченко" [4, 132]. Л. Жемчужников бачив розписані Т. Шевченком стіни малярні: "Шевченко имел у Лизогубов <...> мастерскую, стены которой были исписаны его заметками и стихами. Эта мастерская, ее исписанные стены меня гипнотизировали на малороссийский склад и я вдохновлялся Украиной" [4, 163].

Перебуваючи в гостинній родині Лизогубів, художник виконав малюнки "Коло Седнева", "В Седневі", "Чумаки серед могил", портрет олівцем А. Лизогуба та портрет олійними фарбами І. Лизогуба.

Седнівський герб, затверджений 22 серпня 2006 р., репрезентує кам'яницю Лизогубів та елементи родинного герба – руку з шаблею та хрестом.

12 січня 1846 р. Т. Шевченко завітав у Мойсівку на іменини поміщиці Т. Волховської, де познайомився з власником села Бігач князем М. Кейкуатовим і його молодого та вродливою дружиною Катериною (уродженою Бутович). У другій половині березня 1847 р. художник приїхав до маєтку князя М. Кейкуатова. Наприкінці березня – на початку квітня Т. Шевченко виконав портрет княгині і дітей – Миші, Віри та Наді. У листі до А. Лизогуба від 16 липня 1852 р. передавав вітання М. Кейкуатову та його дружині. Прототипом князя Мордатова з повісті "Княгиня" і князя з поеми "Княжна" став М. Кейкуатов, його дружина – стала прототипом Катрусі з повісті "Княгиня" і княжни з однойменної поеми.

Ф. Брокгауз в "Энциклопедическом словаре" (С-Пб., 1894) називає два варіанти прізвища – Кекуатови та Кейкуатови, – татарсько-руський князівський рід, що походить від "владельцев Ногайских". Г. Лизогуб вийшла заміж за колезького асесора П. Кейкуатова, діда М. Кейкуатова, отримавши в посаг Бігач.

Садиба, на жаль, не збереглася, але прізвище архітектора відоме – Д. Єфімов. П. Жур у книжці "Дума про вогонь" (Київ, 1985) зазначив: "Пізніше він [Єфімов] спорудить чудовий будинок у селі Бігач князя М. І. Кейкуатова" [5, 69]. Архітектор, академік Д. Єфімов користувався гостинністю І. Лизогуба, неподалік від його садиби придбав будинок й оселився в Седневі. Помер архітектор у п'ятдесят три роки.

Церкву святого Миколи Чудотворця в Густинському Свято-Троїцькому монастирі, зведену коштом полковника Д. Горленка, перебудували 1853 р., надбудувавши над нею дзвіницю у візантійсько-російському стилі за кресленнями архітектора Д. Єфімова. В альбомі 1845 р. Т. Шевченко в акварельному малюнку "В Густині. Брама з церквою святителя Миколи Чудотворця" відтворив цю архітектурну пам'ятку, але ще до перебудови. Митець, описуючи свою подорож до Густинського

монастиря у повісті "Музыкант", згадав новозбудовану дзвіницю та архітектора Д. Єфімова: "Что это такое за урод торчит? – спросил я у своего приятеля. – Это колокольня вновь отделанной домашней настоятельской церкви, что над малыми воротами. – И, верно, какой-нибудь досужий костромской мужичок смастерил этакую штуку? – Нет, извините, не мужичок, а настоящий патентованный художник!" [14, 205]. Д. Єфімов збудував також домову церкву в Сокиринцях.

Л. Жемчужников, розповідаючи про своє перебування в Седневі, згадав садибу Кейкуатових: "Сад окаймлялся с одной стороны рекою и был расположен на горе; за рекою раскинулись луга, кое-где поросшие кустами, и уходили вдаль, за ними с правой стороны виднелась роскошная усадьба соседа Лизогубов князя Кейкуатова, а с левой – лес" [4, 131]. В. Демич, племінник приватного землеміра Д. Демича, що працював у маєтку князя М. Кейкуатова навесні 1847 р., розповідав, що поет жив у флігелі, де мешкали службовці княжої економії. Нині в селі Бігач збереглася лише церква Кейкуатових.

Наприкінці травня – на початку червня 1843 р. Т. Шевченко завітав до українського бджоляра Петра Прокоповича в село Пальчики на Чернігівщині (про поїздку поета до П. Прокоповича розповідав дід Ложка з Гирявки). У цей часовий проміжок митець міг відвідати Батурин, до якого повертався згодом, – 1845 р. Колишня гетьманська столиця вабила Т. Шевченка своїм історичним минулим.

Після зруйнування Чигирини й перенесення 1669 р. козацької столиці до Батурина, на території цитаделі постав гетьманський палац, у якому порядкували Д. Многогрішний, І. Самойлович, І. Мазепа. Поруч знаходилася дерев'яна Воскресенська церква. У ній загинули жінки з дітьми, які шукали порятунку під час штурму Батурина військами О. Меншикова у листопаді 1708 р. Столицю зруйнували і спалили, місцеве населення винищили. Так помстився Петро I гетьману Лівобережної України І. Мазепі. Т. Шевченко в містерії "Великий льох", наголосивши на трьох зламних періодах в українській історії, що були пов'язані з іменами Б. Хмельницького, І. Мазепи, згадав про трагічні сторінки з життя славної козацької столиці – Батурина:

*Як Батурич славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила [10, 316].*

Єдина споруда, що збереглася після захоплення російським військом гетьманської столиці, – будинок генерального судді Василя Кочубея:

*Одна тільки й осталася
В Батурич хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави [10, 316].*

Цегляний одноповерховий будинок, споруджений за гетьмана Д. Многогрішного, легенда пов'язує із роботою вищого судового органу – Генерального суду. З обранням В. Кочубея генеральним суддею, призначення будинку змінилося – він перейшов у власність останнього. Суддя довкола оселі облаштував великий парк, що займав 130 гектарів. Саме тут зустрічалися Іван Мазепа та Марія Кочубей. Будинок перебував у власності нащадків генерального судді до 1917 р. Тривалий час унікальна пам'ятка була в запустінні. Лише в 70-х роках ХХ ст. колишній будинок В. Кочубея реставрували. Нині в ньому розміщується Батуричський краєзнавчий музей, на базі якого створено Національний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця".

Т. Шевченко добре знав історію давнього роду Кочубеїв, особливо його цікавила постать українського державного діяча В. Кочубея (1687–1699 рр. – генерального писаря, 1699–1708 рр. – генерального судді, страченого за наказом Петра I 1708 р.). На акварельному малюнку Т. Шевченка "Марія" (1840 р.), створеному художником за поемою О. Пушкіна "Полтава", головна героїня – М. Кочубей, дочка В. Кочубея (зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка).

Т. Шевченко особисто знав П. Кочубея, одного з нащадків генерального судді. 1859 р., на прохання П. Кочубея, митець виконав портрет-парсуну генерального судді. Художник створив

портрет у Петербурзі, звернувшись до техніки олійного живопису вперше після десяти років заслання. Про роботу Т. Шевченка над парсуною залишив спогади його учень Б. Суханов-Подколзін: "Пригадується, що якимось я застав Тараса Григоровича у великих клопотах. Він збирався писати олією портрет відомого мазепинського Кочубея, на замовлення одного з його нащадків. У зв'язку з тим же Кочубеєм один з уроків минув у тому, що ми, забравшись до якоїсь величезної академічної комори чи на горище, бабралися в цілому хаосі заповнених старих картин, щоб розшукати якісь портрети якихось малоросійських гетьманів (чи гетьмана), потрібні йому для більшої вірогідності Кочубеєвого костюма" [8, 355].

У проспекті видання "Живописна Україна" (вкладний аркуш, наклеєний на звороті титульної сторінки першодруку) автор зазначив, що 1845 р. планує видати види Чигирин, Суботова і Батурина. Директор Педагогічного музею військово-навчальних закладів В. Коховський, який зберігав частину Шевченківської колекції, дорученої йому приятелем художника А. Козачковським, у своїх нотатках назвав ім'я А. Прахова, який не повернув багатьох робіт Т. Шевченка, серед яких – "Будинок Мазепи в Батурині". Очевидно, йдеться про малюнок Т. Шевченка "Руїни палацу Мазепи в Батурині", відомого нам за гравюрою, уміщеною А. Праховим у журналі "Пчела" (1876. – № 16), адже після батуринської трагедії палац І. Мазепи не зберігся. На гравюрі зображена одна з будівель господарського призначення. Можливо, художник відтворив гетьманську скарбницю.

Під час відвідання гетьманської столиці увагу митця привернула головна окраса Батурина, якій нещодавно виповнилось 200 років, – палац останнього гетьмана Лівобережної України К. Розумовського. Після усунення Катериною II з гетьманського уряду, він повернувся до Батурина, аби створити тут палацово-парковий комплекс. Палац на три поверхи, зведений у стилі класицизму, за проектом архітектора Ч. Камерона, став окрасою Батурина. Після смерті К. Розумовського в січні 1803 р. палац залишився без належного нагляду. Пожежа 1824 р. знищила майже всі його інтер'єри, прикрашені ліпниною, розписами, плафонами, але будівля збереглася. Художник познайомився з архітектурною пам'яткою в 40-х роках: навіть у такому вигляді палац вражав своєю величчю.

Воскресенська церква – ще одна пам'ятка архітектури, пов'язана з іменем К. Розумовського. Існує переказ про те, що гетьман особисто вказав місце в церкві, де хотів бути похованим. А. Розумовський замовив мармуровий надгробок уродженцю міста Ічні І. Мартосу. 1805 р. його встановили над могилою гетьмана. Про І. Мартоса, українця за походженням, поет згадав у листі до А. Толстої 22.04.1856 р.: "О, да не возмутится сердце Ваше, мне снится иногда бедный ученик Мартоса и первый учитель покойника Витали" [13, 102] (йдеться про Івана Тимофєєва, золотого медаліста Академії мистецтв).

2004 р. на території цитаделі, з ініціативи В. Ющенко, встановили кам'яний хрест із бронзовою фігурою розіп'ятого Ісуса Христа. Авторами проекту стали А. Гайдамака та М. Обезюк. 2008 р. цитадель була повністю відтворена на історичному місці. Як наслідок, на її території постали споруди, втрачені під час трагедії: гетьманський будинок, церква Воскресіння Господнього, скарбниця, оборонні вали, вежі. Біля будинку В. Кочубея у 2007 р. створено пасіку імені Петра Прокоповича.

Т. Шевченко неодноразово приїздив до Білої Церкви. 1845 р. митець відвідав місто, щоб познайомитися з його історією та архітектурою.

1032 р. київський князь Ярослав Мудрий спорудив фортецю Юр'їв (названа на честь святого великомученика Георгія Переможця), що призначалася для захисту південних кордонів Київської держави, на Замковій горі побудували Георгіївську церкву. Імовірно, що місто отримало назву від цієї святині, що виднілася здалека і чарувала своєю красою.

Король С. Понятовський отримав від Речі Посполитої Білоцерківські землі, які 13 грудня 1774 р. передав великому коронному гетьману К. Браницькому (1730–1819). Граф 1781 р. одружився з племінницею Г. Потьомкіна, за іншою версією – дочкою Катерини II і С. Салтикова – Олександрою Енгельгардт (1754–1838). Після смерті Катерини II Браницькі переїхали на постійне мешкання до Білої Церкви, де оселилися на березі Росі в двоповерховому дерев'яному палаці, який назвали "Зимовим". Згодом було знайдене місце для облаштування літньої резиденції, що складалася з чотирьох одноповерхових павільйонів, що пізніше були перетворені на двоповерхові. Парк названий Олександрійським: можливо, на

честь забудовниці Олександри, можливо, на честь майбутнього імператора. Назва може свідчити також про зацікавленість О. Браницької Олександрійським парком у Царському селі. Французький архітектор і паркобудівник Мюффо став автором плану паркової забудови.

Будинок, в якому мешкала О. Браницька, перетворився на готель для гостей. Графиня дала свою оцінку власному помешканню: "Мене всі лають за те, що я не будую палацу. Я люблю садити, а не будуватися" [1, 188]. На будинку був напис "Austeria" (в перекладі з англійської – аскетичний). Аустерія спочатку була лише літньою резиденцією родини, а згодом стала і зимовою. Під час облаштування паркових насаджень велось будівництво паркових споруд: палацових павільйонів, водоспадів, фонтанів, алей для прогулянок, містків, штучних руїн тощо. Участь у пізнішій розбудові парку брав М. Воронцов, який 1819 р. одружився з дочкою О. Браницької – Єлизаветою. Остання отримала від матері чудовий маєток у Мошнах; після народження спадкоємця бабуся Олександра подарувала Воронцовим ділянку землі в Алупці. Паркобудівні роботи у Мошнах та Алупці немовби продовжили розпочате в Олександрії.

Після смерті графині Олександри парк та маєтки успадкував її син Владислав Браницький (1783–1843), який взяв шлюб із Розою Потоцькою, з якою мав семеро дітей: чотирьох синів і трьох дочок. Сини В. Браницького тягли жереб: Біла Церква і парк Олександрія дісталися Владиславу (1826–1884). Після його смерті білоцерківськими маєтками володіла дружина графа – Марія Браницька (1843–1918). 1917 р. селяни з віддалених сіл вдерлися до Олександрії, пограбували майно та спалили будівлі. Зберігся лише будинок садівника, який господарі використовували для сушіння фруктів. Із найбільш ранніх споруд до нашого часу збереглися головний вхід, колонада "Відлуння" (будівля з надзвичайною акустикою, завдяки чому чутно навіть шепіт), павільйон "Ротонда". Уявлення про Олександрію, її минуле та власників дають нам акварелі В. Ріхтера, що зберігаються в Монтрезорському замку Франції, та два малюнки садиби Браницьких Б. Віллевальде, що нині знаходяться в Пушкінському домі.

Власники маєтків після їхнього знищення мешкали деякий час у Білій Церкві, згодом виїхали до Києва, а звідти – до Польщі. Під час окупації Білої Церкви німці знищили в парку частину вікових дерев. У 1946 р. парк був підпорядкований Національній академії наук України. У будинку садівника розміщена експозиція музею.

Про своє перебування в Білій Церкві Т. Шевченко розповів у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855–1858). Про К. Браницького поет знав ще з дитинства, можливо, зустрічав його дружину О. Браницьку, сестру поміщика В. Енгельгардта.

Т. Шевченко, вивчаючи історію гайдамацького руху в Україні, згодом описаний у поемі "Гайдамаки", цікавився долею його ватажків М. Залізняка та І. Гонти. До страти останнього був причетний К. Браницький: І. Гонту по-зрадницькому захопили в полон, інквізиційний трибунал засудив його до жорстокої страти – 14 днів тортур; за наказом К. Браницького І. Гонті на третій день відрубали голову. Продовжили катування вже мертвого тіла:

*Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать [11, 188].*

1845 р. Т. Шевченко завітав до Умані. Про це місто в поета і художника збереглися враження ще з дитячих літ. У повісті "Княгиня" (1853), описуючи рідну домівку, автор згадав Софіївку: "Видал я на своем веку таки порядочные сады, как, например, Уманский и Петергофский [...]" [12, 152]. Йдеться про парк в Умані, створений С. Потоцьким для коханої дружини. Ідея парку належить С. Потоцькій (Вітте). Перебуваючи з дітьми проїздом у Польщі, вона була вражена "Аркадією" і писала про своє захоплення в листі до С. Потоцького. Щоб догодити коханій, він починає роботу над розбудовою парку, до якої долучився Людвіг Метцель (батько архітектора – чоловік рідної сестри Потоцького). 1802 р. основні роботи було завершено. Парк став подарунком для Софії на день її народження.

Софія Потоцька (1766–1822) народилася в Туреччині, в родині грека. Польський посол у Туреччині захопився красунею і запросив її до Варшави. По дорозі до столиці вона познайомилася з сином коменданта фортеці в Кам"янці – Юзефом Вітте, вони таємно повінчалися. Згодом Софія стала дружиною С. Потоцького.

С. Трембецький присвятив "Софіївці" однойменну поему, що вийшла друком 1806 р., а 1822 р. – з передмовою та коментарем А. Міцкевича.

Після смерті Софії господарем парку став її син Олександр. О. Потоцький брав участь у польському повстанні 1830 р., за що його власність – парк – конфіскували (1832 р.).

Микола I, відвідавши Софіївку, виділив кошти на її упорядкування. У цей період встановлена статуя імператриці Олександри Федорівни. 1859 р. парк перейшов у власність Головного училища садівництва.

Містечко Умань згадується в поетичних творах Т. Шевченка: "Гайдамаки" (1839–1841), "Холодний яр" (1845), "Москалева криниця" (1847). Поет детально описав у поемі "Гайдамаки" здобуття Умані гайдамацькими загонами під час повстання 1768 р., відомого під назвою "Коліївщина":

*Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили [11, 181].*

Згадки про Умань знаходимо і в Шевченковій прозі. У повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1855–1858), роботу над якою автор розпочав у Новопетровському укріпленні, а завершив у Нижньому Новгороді, Т. Шевченко повертається до власного минулого: "Белые прозрачные тучки-красавицы, как непорочные сновидения младенца, сменялись одна другою, и, пролетая небесное пространство, они набрасывали широкие темные пятна на мою ненаглядную панораму. С этими очаровательными пятнами панорама казалась и шире, и глубже, и бесконечнее. Я глаз не мог отвести от этого импровизированного освещения. Мне казалось, что я вижу на бесконечном горизонте и Звенигородку, и Тальне, и даже самую Умань" [15, 258].

Т. Шевченко знав історію роду Потоцьких. Зокрема, в містерії "Великий льох" одна з діючих осіб – ворона – промовляє:

Я в Парижі була
Та три злота з Радзивілом
Та Потоцьким пропила [10, 318].

Поет згадав Олександра Потоцького, сина Софії і Станіслава Потоцьких, що після придушення польського повстання 1830– 1831 рр., в якому він брав участь, емігрував до Парижа.

Архітектурні пам'ятки XVIII–XIX ст., пов'язані з іменами непересічних постатей і освячені ім'ям Т. Шевченка, зберігають зв'язок поколінь, несуть у собі міцний культурний потенціал, без якого будь-яка держава приречена на духовний занепад.

1. *Вигель Ф. Ф.* Записки. – М., 1928. – Т. 2. 2. *Галаган Г.* Дневник // Киевская старина. – 1898. – сентябрь. 3. *Георгиевский В.* Столица и усадьба. – 1914. – № 3. 4. *Жемчужников Л.* Мои воспоминания из прошлого. – Ленинград, 1971.
5. *Жур П.* Дума про вогонь. – К., 1985. 6. *Листи до Тараса Шевченка.* – К., 1993.
7. *Отто фон Гун.* Поверхносные замечания по дороге от Москвы в Малороссию к осени 1805. – М., 1806. – Кн. II. 8. *Суханов-Подколзин Б.* Що пригадалося про Тараса Григоровича Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982.
9. *Шевченко Т.* Близнецы // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 3. 10. *Шевченко Т.* Великий льох // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 1. 11. *Шевченко Т.* Гайдамаки // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 1. 12. *Шевченко Т.* Княгиня // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 3. 13. *Шевченко Т.* Лист до А. І. Толстої // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 6.
14. *Шевченко Т.* Музыкант // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 3. 15. *Шевченко Т.* Прогулка с удовольствием и не без морали // Шевченко Т. Повне зібрання творів: у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 4.